

Angažovano prevođenje filozofije: slučaj pojma *agency*

Adriana Zaharijević, Institut za filozofiju i društvenu teoriju

Kako prevoditi filozofiju?

U prvoj knjizi posvećenoj teoriji i poetici prevođenja na jugoslovenskim prostorima, objavljenoj 1981. godine, nijedan se tekst nije bavio prevođenjem teorije, ili uže, filozofije. Želela bih, međutim, da tvrdim da se neke od značajnih natuknica koje nalazimo već tu, bez sumnje mogu primeniti i na filozofiju. Na primer, u članku o prevođenju poetskog teksta, Radivoje Konstantinović – i sam prevodilac Prevera, Jesenjina, Borhesa i Bodlera – osvrće se na loše prevode poezije, „one koji vode računa samo o doslovnom značenju“ i poredi ih s mrtvim pticama: „pred nama leži beživotno telo kome, čini se, ništa ne nedostaje osim onog najvažnijeg – lēta. Za prevod pesme neophodno je da prevodilac uhvati njen let“ (Konstantinović 1981, 121). U istoj knjizi Branimir Živojinović, prevodilac Geteovog *Fausta*, tvrdi, između ostalog, da je prevođenje filozofski čin – jer je pokušaj novog saznavanja sveta, ali i politički čin – jer se prevodom borimo za ideale svog društva i svoje klase (Živojinović 1981, 277).

U „Prevodiočevom zadatku“ Valter Benjamin ukršta dva oblika rada: filozofski i prevodilački. Govoreći o nastavku života teksta, o njegovom preživljavanju (*Überleben, afterlife*), Benjamin filozofu nalaže da život kao skup *prirodnih* pojava razume na osnovu obuhvatnijeg života *istorije*, života koji, moglo bi se reći, nadilazi partikularnost originala i zahvata procesualnost života koji se nastavlja i, moguće, nadživljava original. U tome počiva velika odgovornost prevodilaca: jer „pesnikova intencija je naivna, prva, očigledna, dok je prevodiočeva intencija izvedena, poslednja, idejna“ (Benjamin 1998). Na tragu takvog zahteva koji se pred prevodioca postavlja, moglo bi se zaključiti da je najpodesnije da filozofski tekst prevode upravo filozofi, i to ne samo zato što će pre svih poslušati benjaminovski nalog da prirodni život teksta pretvore u istorijski život – pošto je *to* njihov zadatak, u prevođenju ili izvan njega. Filozofi će s lakoćom „nastavak života“ (*Überleben*) teksta smeštati u istorije ukrštanja, artikulisanja i preoznačavanja pojmova preživelih kroz prevode filozofskih tekstova na kojima se tekst gradi. Intencija prevodioca-filozofa svakako je uslovljena originalom, jer je i filozofski tekst – tekst. Međutim, taj tekst, za razliku od pesnikovog, nije, u bitnom smislu reči, „prvi“, niti se filozofska intencija u njegovom

građenju može iscrpeti u prihvatanju doslovnosti naivnosti. U samoj je srži filozofskog teksta da se njegova „novost“ razvija iz starih ideja, postojećih pojmova, i to pojmova koji po pravilu odbijaju da se jave u registru očiglednosti. Zadatak je prevodioca da prepozna i označi te duboke veze, ali i da zapazi pukotine ili prekide koji takođe često izmiču registru evidentnog.

Postoji, najzad, i treća dimenzija prevodilačkog zadatka na koju želim da skrenem pažnju. Ona iskrsava kada je filozofski tekst angažovan, kada je njegov implicitni ili manifestni cilj proizvodnja određene promene u svetu izvan teksta. Angažman ovde možemo razumeti višestruko, od sartrvskog zahteva da reči budu zapete puške, do sprovođenja genealogije okoštalih formi mišljenja koje nas sputavaju da mislimo, a time i delamo drugačije. Ponuditi drugačiju epistemologiju, takvu da dovodi u pitanje ontologiju koju odveć često uzimamo zdravo za gotovo (koju, štaviše, ni filozofi sami često ne dovode u pitanje), predstavlja radikaln oblik tekstualnog angažmana. Da li onda i prevod treba da zadrži taj pravac, to izlaženje izvan teksta u ravan stvarnosti koja se menja ili bi trebalo da se promeni? Da li, drugim rečima, i prevod postaje angažovan – na dvostruk način: tako što samom tekstu pruža nastavljanje, *afterlife*, i tako što produžava i lokalno izmešta mogućnost promene koju tekst želi da inicira?

U ovom tekstu ću se posvetiti prevodu jedne reči čija je teorijska upotreba uopšte uzev novijeg datuma. To se posebno odnosi na postjugoslovenski kontekst. Reč je o pojmu *agency*, pojmu čiji je prevod na srpski – i druge jezike zastupljene u regionu – i dalje sporan. U tom smislu, ovaj se tekst u celini uzev može razumeti kao jedna vrsta filozofskog obrazloženja za određeni predlog standardizacije filozofskog termina. No, ovo je i više od nagovora na (nedoslovan, „preizveden i preidejan“) prevod. Budući da se radi o filozofskoj reči koja ima potencijal za angažman, što se u ovom tekstu posebno iščitava iz filozofije Džudit Batler, zalagaću se za to da je i „pogrešan“ prevod opravdan ukoliko dobija priliku da izvodi neposredne promene u svetu izvan teksta.

Šta/ko je *agency* i šta *agency* radi?

Na ovdašnjim jezicima najpodesniji prevod termina *agency* je naprosto „agencija“ (tako je, međutim, i s drugim evropskim jezicima: *Agentur*, *agenzia*, *agência*, *agencia*, *agence*, *агентство*). U engleskom jeziku, prema Websterovom rečniku, ova je reč u upotrebi

od sredine XVII veka i vodi poreklo od latinske reči *agentia*. Servisno-birokratski, reprezentativno-korporativni aspekt reči nije nužno upisan i u pojam iz kog se on izvodi, glagol *agere*, koji podrazumeva niz dinamičkih akcija (činiti, raditi, praviti, pokrenuti na delanje, podstaći, ali i pokrenuti se, uglavnom silovito; graditi, ali i govoriti, predložiti, odigrati vlastitu ulogu u govoru; najzad, provesti život, živeti delajući). Daleko poznatija izvedenica termina *agere*, *actus*, prošli je oblik tog glagola. U engleskom jeziku, veza između termina *act*, *action* i *agency* je očigledna, što u drugim jezicima, uključujući i srpski, prestaje da bude samorazumljivo (a dodaju li se tome i srodni termini, etimološki i pojmovno, poput *enact*, *act upon*, *acted by*, jezička situacija postaje još kompleksnija).

Prevodi pojma *agency* koji su do sada cirkulisali na ovdašnjim jezicima – delovanje, činjenje, učinkovitost, dejstvenost, a od nedavno i agensnost i agentnost – upućuju na višestruke lokalne varijante latinskog *agere*. Iako nijedan od njih nije u bitnom smislu netačan, tvrdim da svaka od varijanti prevoda zahvata samo deo značenja izvornog pojma, ili ga pogrešno poistovećuje s nekim drugim pojmom (kao što je slučaj s „delovanjem“ u kojem se *agency* utapa u *action*). Moguće razloge za ovu mnogostrukost dosadašnjih prevodilačkih rešenja treba tražiti u nekoliko jezičkih činjenica: prva je relativno preklapanje pojma „činiti“ (*to do*) i „delati“ (*to act*), što se posebno ogleda u zamenjivosti imeničkih pojmova „čin“ i „delo“ (a nešto ređe, „radnja“ i „akt“); drugi se odnosi na bliskost pojmova delati, delovati i imati dejstvo, dejstvovati, gde je u sam pojam delovanja upisana dejstvenost, učinkovitost, efikasnost ili potencijal da delovanje ima (uspešne) efekte, učinke. Najzad, s obzirom na to da nije sasvim jasno ko ili šta je subjekt *agency* (da li se *agency* ima, izvodi ili nešto/neko jeste *agency*), niti da li je ona stanje ili proces, očigledno je da je već u samom pojmu prisutan problem veze između agenta (onoga ko dela), agensa (nečega što sprovodi ili omogućava delanje i/ili dejstvo) i efekata (potencijalnog trajanja delovanja i kada je sam čin svršen, što prenosi nastavak –nost).

Prevod pojma *agency* koji predlažem i dosledno koristim u vlastitim prevodima, jeste *moć delovanja*. Pri donošenju takve prevodilačke odluke oslanjala sam se na jedno od rečničkih objašnjenja koje *agency* određuje kao kapacitet, stanje ili uslov delovanja ili sprovođenja moći. Sintagmom „moć delovanja“ zadržava se dinamički aspekt ove reči, koja podrazumeva *i* činjenje *i* proizvode činjenja (učinke), ali i uslove mogućnosti činjenja, odnosno moć da do delovanja uopšte dođe. Ona takođe podrazumeva temeljnu procesualnost stanja delovanja, jer uvodi i dimenziju njegovih uslova – ono što delovanju prethodi i mora da prethodi da bi ga uopšte bilo – ali i dimenziju njegovih efekata – ono što ostaje upisano u

odnose moći koji se svaki put iznova utvrđuju i (re)konsoliduju samim delovanjem. Iako ovo rešenje očigledno odstupa od originala, pošto se javlja kao sintagma i pošto uvodi termin „moć“, jednu filozofski nimalo nevinu reč, u onome što sledi želim da pokažem da upravo takav prevod ostaje najverniji angažovanom smislu pojma *agency*.

Uslovi mogućnosti delovanja

Pojam *agency* je, dakle, priljubljen uz srodne pojmove delovanja, radnje, čina, akta i akcije, što ponekad otežava razumevanje njegove uloge – da li je *agency* ko ili je šta; da li je odvojivo od delovanja ili se s njim poistovećuje i u njemu iscrpljuje; da li je stanje ili je pak reč o nečemu dinamičnom što nikada ne postaje *actus*, dovršen čin? Nevolja je, međutim, u tome što to nisu jedini srodni pojmovi koji staju na put razgovetnom određenju njegovog značenja. Ambivalentnosti pojma *agency* doprinosi i njegova „razlivenost“ po susednim bliskim pojmovima poput sopstva, subjekta, individue i osobe, ali i intencionalnosti, izbora, slobode, itd. Veza s tim pojmovima zahteva odgovore na pitanja o prirodi moći delovanja. Može li *agency* biti puko mehanička stvar; zahteva li ona subjekt koji je *ima* – i, ako da, o kakvoj je vrsti poseda reč, odnosno, kakvu moć taj posed daje subjektu koji je nad njime vlastan; da li *agency* podrazumeva neki oblik voluntarizma i, na sasvim drugoj strani spektra, imaju li je neljudska „sopstva“; najzad, mada se spisak pitanja ovim svakako ne okončava, ima li moći delovanja koja nije politička, samim tim što je i sama jedan oblik moći koji podrazumeva delovanje?

U analitičkoj filozofskoj tradiciji *agency* se sada već standardno određuje kao sposobnost izvođenja nameranih/intencionalnih činova (Davidson 1980). Ta sposobnost podrazumeva postojanje onog ko je ima, kao i to da je subjekt sposobnosti u stanju da samog sebe identifikuje, to jest, da je u stanju da prepozna vlastite namere, da ih validira *i* kao vlastite *i* kao namere kojima je spreman da se posveti i da ih izvede. Reč je, dakle, o (samo)svesnom, racionalnom subjektu koji poseduje jasno određena htenja *i*, čini se, ničim uslovljeni kapacitet da ta htenja sprovede u delo. Ovo određenje nije udaljeno od široko definisanog „humanističkog“ shvatanja koje *agency* tretira kao aistorijsko, nediskurzivno, samotransparentno, samoidentično: racionalni, suvereni delatnik izvor je svesnog, intencionalnog delanja i lokus je njegove istine (Dissayanke 1996). Različiti (post)strukturalistički teorijski izazovi humanističkom subjektu u igru uvode neintendirane oblike uslovljavanja intencionalnosti, koji imaju moć da oblikuju i formu i sadržaje naših

htenja, te da strukturiraju moć da ih izvodimo. Drugim rečima, istorijske okolnosti društvenosti u kojima se subjekt oblikuje, bez obzira na to da li ih je svestan i da li ih hoće, proizvode određena ograničenja sposobnosti da se dela u skladu s postavljenim namerama. Način na koji se ta sposobnost propušta kroz važeće dominantne diskurse imaće uticaja na formatiranje kako same sposobnosti, tako i uslova mogućnosti da se ona misli, iskaže i realizuje kroz delovanje. Propuštanje racionalnog subjekta kroz sheme koje ostavljaju prostor za rad nesvesnog i iracionalnog, dovode u pitanje apsolutnu transparentnost namera za sam subjekt, kao i njegovu samoidentičnost u svim vremenskim i prostornim tačkama njegovog pojavljivanja. *Agency* je, dakle, upletena u lance odnosa moći i mimo volje ili same mogućnosti htenja onih koji delaju i proizvode učinke svojim delanjem.

U različitim sociološkim teorijama koje naglašavaju podvajanje delanja i strukture, nastojeći da istaknu dinamičku interakciju delatnika i društvenog sveta u kojem je delanje jedino moguće, dolazi do pomeranja kako od teleološkog, tako i od strateško-kalkulantskog shvatanja moći delovanja (Ristić 2015). Uslovljenost se tako pojavljuje kao sastavni deo onoga što *agency* jeste, jer ona kroz sebe ne propušta samo temeljne dualizme kakvi su pojedinac/društvo, delanje/struktura, mikro/makro ravan, već se kroz nju prelamaju različite i višestruke dimenzije materijalne moći u društvu, usko povezane sa simboličkim konstrukcijama društvenih slojeva koji se sedimentiraju u „poredak“. Drugačije uslovljena strukturalna pozicija unutar složene mreže odnosa moći – proizvodnih i reproduktivnih odnosa, odnosa kompleksne dominacije, odnosa oblikovanih sistemom privatnog i javnog itd. – uticaće na mogućnosti delovanja, na ispoljavanje i realizaciju kapaciteta za izvođenje intencionalnih činova.

Prema tome, *agency* nema samo jedan idejni izvor i možda je upravo ta napetost temeljna za njegovo određenje. U njemu je istovremeno prisutan talog kartezijanske tradicije koja polazi od pojedinca koji je jedinstven, ali je kao sopstvo univerzalan i kao subjekt neistorijski; i jedne druge tradicije – pozni Fuko ju je locirao u Kantovom pitanju o prosvetljenosti (Foucault 2002; Zaharijević i Krstić 2017), ali je svakako možemo naći i na drugim mestima – koja delatnika smešta u specifično, „naše vreme“, odnosno u raznovrsne odnose moći koji misleću i intencionalnu individuu oblikuju, definišući prostor njenih mogućnosti. U odnosu na tradiciju kojoj se priklanjamo, moć u „moći delovanja“ možemo razumeti kao kapacitet, odnosno sposobnost subjekta (i *capacity* i *ability* u krajnjoj instanci odgovaraju određenim moćima tela ili duše), ili kao moć koja je uslovljena, moć koja subjektivira, proizvodi subjekt, proizvodeći i njegove konkretne moći u konkretnim

istorijskim okolnostima. U oba slučaja, moć (*Vermögen, puissance*) ostaje vezana uz pojam *mogućnosti (dynamis)*, onog što, još od Aristotela, stoji nasuprot svršnosti, ostvarenosti. U tom smislu, *agency* kao „moć delovanja“ i dalje nije, mada može biti, *actus*, dovršena, aktualna, potpuna realnost. Ona potpada pod domen „mogućeg“, *ut in potentia* (Aristotel 1988, 1014a6), i izravno je vezana uz činjenje ili delovanje (*to prattein*).

Delovanje i promena

Delovanje proizvodi ili ima potencijal da proizvede neku promenu, te je ovde stoga neophodno dotaći i tu vezu, budući da se njome posebno naglašava angažovana dimenzija moći delovanja. Naime, već je dinamički aspekt mogućnosti da se aktualizuje, da postane aktualna, upravo stvar promene ili, prema Aristotelovoj definiciji, kretanja. U tome je sadržan momenat stvaranja, odnosno razaranja, generacije, odnosno korupcije. No, ako je to kretanje delovanje, ako postoji nemehaničko uvažavanje promene do koje bi moglo doći datim kretanjem, a ne bilo kojim drugim, ako postoji svest o efektima koje bi ono možda moglo da proizvede i prostoru koji se otvara za praksu, onda se može govoriti o delovanju kao o *izvođenju* promene. Ako se promena odigrava u svetu, i to pre svega u društvenom svetu, onda je za taj izvođački, odnosno performativni aspekt *agency* ključno da je promena oblikovana vlastitim vremenom, ali da ga i ona sama zauzvrat oblikuje, te da su njome zahvaćeni prostori (ali i društvene strukture i drugi društveni akteri) takođe podložni promeni. Na tom tragu možemo razumeti i bliskost pojmova delovanja i počinjanja, recimo, u delu *Human condition* Hane Arent, gde se kaže: „činjenica da je čovek sposoban za delovanje znači da se od njega može očekivati ono što se ne može očekivati, da je u stanju da izvede (*perform*) ono što je beskonačno neverovatno“ (Arendt 1998, 178).

To nas konačno vodi pitanju može li se uopšte govoriti o *agency* koja nije politička. Ukoliko odlučimo da se oslonimo na Hanu Arent prema kojoj delovanje, uz govor, konstituiše sferu političkog, odgovor se takoreći nameće sam po sebi. Imati moć da se učini nešto što je nezamislivo, čak i kada su intencije u domenu zamišljenog, sračunatog, planiranog, u samoj je srži promene koja je politička. Ako je uvođenje novih entiteta i novih dinamika kakvih pre delovanja nije bilo, promena onoga što jeste, onog što je sada i stvarno, onda je izvođenje, proizvodnja promene, čak i bez obzira na plan i nameru onog ko to čini, u temeljnom smislu angažovana (Zaharijević 2017, 21). Vera u moćnog delatnika, angažovanog pojedinca, subjekt promene, imala je centralnu ulogu u razvoju radikalnih teorija i politika šezdesetih i

sedamdesetih godina. Tako emancipatorski potencijal, otpor i antihegemonijski stav pojedinca ili kolektiva u otporu, postaju ključne odlike *agency*, dok performativnost angažmana ostaje u drugom planu. Onaj koga odlikuje *agency*, *agent*, postaje neobična forma subjektivnosti – ni individua, ni subjekt: *agent* je subjektivnost koja se aktivno suprotstavlja, aktivno pruža otpor (Smith 1988, xxxv).

U teorijama koje baštine teleologiju emancipacije, ova preskriptivna upotreba pojma bila je relativno česta, te je *agency* takoreći postao sinonim za otpor odnosima dominacije. Teleologija emancipacije podrazumeva da postoje izvesne hegemonije (klasne, rodne, rasne, itd.) strukture dominacije koje nas ograničavaju i uslovljavaju, ali da postoji i od njih autonomna, borbena subjektivnost koja im aktivno pruža otpor nastojeći da za sebe prigrli slobodu. Ako je društvena promena uopšte moguća – a ovakva postavka isključuje značaj performativnosti, promenā koje se odigravaju svakim oblikom delovanja, stavljajući naglasak na temeljnu i totalnu promenu koja se smešta u neko neodređeno buduće vreme – onda ona u bitnom smislu zavisi od onih koji su njeni agenti, onih koji poseduju *agency* da je proizvedu. *Agency* je, dakle, moć koja se ima, moć koja je moćna jer se sučeljava s hegemonijom, iako je možda utopijska, jer su hegemonije strukture odveć krute i čvrste da bi ih krhko ljudsko biće razorilo. Takvo razumevanje angažovanog delovanja stoga je uvek na ivici determinističkog razumevanja struktura, koje je teško, ako ne i nemoguće preobraziti (otuda je koncept revolucije po pravilu prateći pojam uz ovakvo shvatanje angažmana), i gotovo herojskog određenja pojedinca ili kolektiva koji se opire strašnom stisku dominantnog poretka.

Pre nego što pređem na „teoriju moći delovanja“ Džudit Batler, želela bih da ponudim tri kritička odgovora, ključna i za njenu poziciju, na ovako određene teleologije emancipacije. Prvi upućuje na humanističko nasleđe koje, na vidljiv ili nevidljiv način, uokviruje formu i sadržaj *agency* u ovakvim teleologijama emancipacije: autonomni subjekt otpora svoju autonomiju crpi iz bar relativne nezavisnosti od struktura moći, a svoju specifičnu poziciju potvrđuje kroz sopstveno znanje o njima i umeće da im se suprotstavi. Drugi oblik kritike artikulisala je, na primer, Saba Mahmud u feminističkom i postkolonijalnom ključu, odmičući se od modela koji *agency* oblikuje kao političku i moralnu autonomiju subjekta. Iako bi se moglo učiniti da je i ovde reč o jednom obliku poststrukturalističkog decentriranja autonomije, voluntarizma i transcendentnog subjekta, zapravo se naglasak stavlja na postojanje drugačijih formi *agency* koje je nemoguće razumeti iz zapadnog okvira otpora dominaciji (Mahmood 2001, 208). U etnografskoj analizi pobožnih žena u egipatskom džamijskom pokretu, Mahmood predlaže da se *agency* definiše kao sposobnost za delovanje

koju su omogućili istorijski specifični odnosi potčinjavanja. „Agensna (*agentival*) sposobnost ne sadrži se samo u onim činovima koji vode (progresivnoj) promeni, već i onima koji teže kontinuitetu, stazisu i stabilnosti“ (isto, 212). Nimalo ne čudi što se Mahmud u svojoj analizi drugačijih formi *agency* oslanja na fukoovsko razumevanje moći i procesa subjektivacije. Fuko je insistirao na tome da moć nije svodiva na vlast, oličenu u institucijama i aparatima, da ona nije ni modus potčinjavanja pravilima, niti sistem vladanja kojim jedna grupa (klasa, rod ili rasa, na primer) potčinjava drugu. Nasuprot tome, „moć je svuda“ – niti je ona jedna ustanova ili jedna struktura, niti je izvesna snaga kojom su obdareni izvesni pojedinci: „moć je ime koje se nadeva nekoj složenoj strateškoj situaciji u datom društvu“ (Fuko 2006, 106). Takođe, moć je ono što se vrši, izvodi i sprovodi u nebrojenim odnosima koji nisu nužno binarni i koji prosecaju čitavo društveno telo. Iako je intencionalna, moć je u bitnom smislu impersonalna: „nema moći koja se vrši bez niza težnji i ciljeva. Ali to ne znači da moć proističe iz izbora ili odluke nekog pojedinačnog subjekta“ (isto, 108). Najzad, otpor nije jedan i nije s one strane moći, već je, kao i moć sama, raznih vrsta i izvire iz raznih tačaka: „u odnosu na moć ne postoji, dakle, *jedno* mesto velikog Odbijanja – duše pobune, žiže svih buna, čistog zakona revolucionara“ (isto, 109). I iako kod Fukoa nema jasnih referenci na termin *agency*, način na koji je on definisao moć ostavio je dubokog traga na „teoriju moći delovanja“ Džudit Batler.

Teorija moći delovanja Džudit Batler

Specifična filozofska pozicija Džudit Batler potekla je iz spora s feminističkom i drugim radikalno-političkim određenjima *agency* koja počivaju na izvesnoj teleologiji emancipacije. Iako se ona, odveć dugo, usled toga smeštala u poststrukturalističke ili, još nepreciznije, postmodernističke okvire destabilizacije subjekta (i identiteta) koji se oglašuju na političke ciljeve i društvene kontekste (v. npr, Nikolson 2007), tvrdila bih da je, sasvim suprotno tome, njen filozofski rad – koji počinje upravo propitivanjem angažovanih filozofija, i traje do danas, usredsređen na raznovrsne političke ciljeve i mogućnosti društvene promene – duboko obeležen promišljanjem složenog problema *agency*. Štaviše, rekla bih da je upravo ta pozicija ostala paradigmatična za angažovanu upotrebu ovog pojma.

Pojam *agency* se u njenom delu pojavljuje u konjunkciji s vremenitošću i kontekstom (ili, na čemu Batler posebno insistira, kontingencijama i istoričnošću) u kojem se odigrava, čini ili izvodi (*perform*); *agency* nikada nije „izvan struktura“, odnosno mehanizama moći

koji proizvode njene uslove mogućnosti, koji je takođe – kao moć – omogućuju. *Agency* učestvuje u reprodukciji ili preobražaju odnosa moći, jer nikada nije „izvan i iznad igre moći“ (Batler 2007, 56), u nekoj zamišljenoj tački koja bi im prethodila, koja bi ih zasnivala, ili na njih nekako utopijski bila imuna. *Agency*, dakle, ne pripada nekakvoj metapolitičkoj poziciji, već se njena političnost izvodi upravo iz angažovane interaktivnosti u odnosu na društveni svet u kojem je jedino moguća. To je, uostalom, ničeanski trag: „nema takvog supstrata; nikakvog 'bića' nema iza činjenja, delanja, postajanja; 'učinilac' je puka izmišljotina pridodata činjenju“ (Niče 1990, 40). U toj se tački Batler odmiče i od liberalno-humanistički shvaćenog subjekta moći delovanja, čija je intencionalnost naizgled sasvim neuslovljena, ali i od utemeljene emancipatorne subjektivnosti koja se može misliti pre, mimo ili izvan delovanja samog, i čija je normativna utemeljenost upravo izvor mogućnosti delovanja koje proizvodi promenu.

U Uvodu *Nevolji s rodom* iz 1999. godine, tekstu koji može da posluži kao putokaz za razumevanje namera i načina na koji se oblikovala prva etapa filozofskog rada Džudit Batler, ona će eksplicitno reći da je nastojala da shvati šta bi mogla biti *politička* moć delovanja (*political agency*) (Batler 2010, 31), štaviše, da je performativnost gradivni materijal za jednu *teoriju* moći delovanja.¹ I zbilja, Batler o ovoj temi piše od svojih najranijih radova koji prethode *Nevolji s rodom*, u kojima propituje ideju *personal/individual agency, act* (koji kasnije postaje u bitnom smislu *performative act*) i *public action*, što dobija konsekventnu artikulaciju u njenim poslednjim delima. Već se u njenim najranijim tekstovima pojavljuje i temeljna dilema koja ostaje konstitutivna za njeno određenje *agency*: o čemu govorimo ako odbijamo i volutarizam slobodog izbora i determinizam strukture?

Pošavši od teze Simon de Bovoar da se ženom ne rađa, već postaje, Batler se pita o prirodi *postajanja* rodom, o nezaustavljivom procesu koji se sastoji od neizbrojivog niza činova koji su istovremeno i individualni i kolektivni. Premda napušta političke okvire egzistencijalističkog „projekta“ koji zagovara lični izbor da se postaje na određeni način, Batler ne odustaje od mogućnosti „politizovanja ličnog života“ (Butler 1986, 45), odnosno od pretvaranja *personal agency* u *political agency*. To preklapanje je moguće ne zato što će se pojedinac izmaći iz odnosa koji ga rodno definišu, što će ih svojom odlukom zaustaviti i herojskim političkim gestom prekinuti njihov stisak. *Agency* pojedinca uvek je, postojala svest

---

¹ Konkretna formulacija ukazuje na to da je reč o pokušaju koji traje dugo i proizlazi upravo iz Fukoovog traga u radu Džudit Batler: „U ovom i drugim tekstovima pokušala sam da shvatim šta bi mogla biti politička moć delovanja, imajući u vidu da se ona ne može izolovati iz dinamike moći iz koje je potekla. Ponovljivost performativnosti jeste teorija moći delovanja, takva da ne može poreći da je moć uslov njene mogućnosti“.

o tome ili ne, već upletena, oblikovana i uslovljena okolnostima koje nadilaze želje, mogućnosti i htenja pojedinca. No, način na koji postajemo takođe može imati uticaja na okolnosti koje nas pojedinačno nadilaze. Rod, kao delovanje koje se izvodi u javnosti (*public action*) i kao performativan čin, ne predstavlja radikalni izbor ili projekt koji odražava individualne odluke da se norme transcendiraju, jer su činovi u tom procesu postajanja „stvar deljenog iskustva i 'kolektivnog delovanja'“, te „čin koji rod jeste... očigledno nije čin jedne osobe“ (Butler 1988, 525).

Određujući ontološki status, „biće“ roda kao učinak, Butler će svoj filozofski zadatak definisati kao „genealoško istraživanje koje mapira političke parametre konstrukcije roda u modusu ontologije“ (Butler 2010, 103). Iako se *Nevolja s rodom* često izlagala osudi zbog kritike temelja, čini mi se da je daleko značajniji aspekt ove angažovane knjige u njenom odbacivanju epistemičkog sidrišta u nekom „pre“, „mimo“, ili „s one strane“. *Political agency* nalazi se upravo u ostajanju u konkretnim uslovima kulturne borbe koja je u toku, koja sada traje (isto, 115), u prepoznavanju i uvažavanju uloge moći koja ograničava i konstituiše htenje, intencionalnost, a potom i samo delovanje. *Political agency* se ogleda u ostajanju blizu ili usred moći – u njenom razmeštanju, u drugačijem izvođenju, u preoznačavanju diskurzivnih oznaka koje konstituišu razumljive živote – a ne u njenom transcendiranju (isto, 257). Upravo je zbog toga *agency*, u meri u kojoj otvara prostor za delovanje u zadatim odnosima moći, moć koja može imati razmeštajuće političke učinke.

Zadati odnosi moći su kontingentni istorijski uslovi mogućnosti za samu *agency*, koja se uspostavlja u normativnim registrima i protokolima datog vremena, ali je i podložna promeni, u arentijanskom smislu konstitutivno otvorena za nepredvidivo, upisano u sâmo delovanje. Budući da *agency* nije svojstvo nekog apstraktnog entiteta (čoveka, pojedinca ili kolektiva), već uvek rodno određenog ljudskog bića, ona se uvek izvodi iz tela. Telesni aspekt moći delovanja u vezi je i sa lingvističkom moći delovanja („govorenje je kao takvo telesni čin“, Butler 1997a, 10), ali i sa moći okupljenih tela koja zajedno izvode pluralne oblike moći delovanja (Butler 2015, 9). *Agency* nije voluntaristički izraz subjekta koji je suveren u svojoj gotovo utopijskoj moći da se suprotstavi odnosima dominacije. Zapravo, „moć delovanja počinje tamo gde je suverenosti sve manje“ (Butler 1997a, 16).

Angažovani prevod

Preuzimajući Fukoovu, pre no koncepciju Sartra i De Bovoar, Butler dosledno insistira na tome da je moć delovanja konstituisana odnosima moći (i nužno ograničena krhkooću i ranjivošću tela), ali da njima nije i determinisana, to jest, do kraja i bez ostatka određena. Subjekt moći delovanja je konstituisan odnosima moći koji mu prethode, njima je subjektiviran – postaje subjektom upravo unutar tih odnosa i posredstvom njih, u njihovoj žiži. Njegovo delovanje i njegova moć bili bi nemogući izvan snopova normi, odnosa moći koji ga generišu. Ali, *agency* nije iluzija, jer moć koja se delovanjem proizvodi nije ograničena na unapred zadate obrasce delovanja moći. Moć delovanja i sama je moć, a delovanje – intencionalno ili ne – ima moć da reprodukuje, konsoliduje ili menja obrasce koji su tu pre samog delatnika i njegovih partikularnih izvođenja. Iako je, dakle, učinak moći, „moć delovanja nadmašuje moć koja je omogućava“ (Butler 1997b, 15) – uvek postoji mogućnost iskliznuća, varijacija, hotimičnog ili nehotičnog ponavljanja koje norme otkriva u njihovoj izvedenosti i kontingentnosti. To je tačka u kojoj je svaka *agency* potencijalno politička, a potencijalno i zbilja angažovana u procesima preoznačavanja i kritike. Ponovo na Fukoovom tragu, *agency* je moment u procesu desubjektivacije, kritičkog *mišljenja, delovanja, ponavljanja na drugačiji način* (thinking/repeating differently). Taj proces nije lagodan, nema zadate i razrađene utopijske horizonte, niti zadata pravila koja je potrebno slediti da bi se stiglo do željenog cilja. Utoliko je i temeljno angažovan, jer moć koja proizlazi iz delovanja podrazumeva stalni rizik da u postojećem epistemološko-ontološkom poretku život (p)ostane nemoguć, nerazumljiv, neživljiv.

Filozofske reči nikada nisu naivne, nikada sasvim slučajne. Izbor određenih reči nekada definiše čitave filozofske projekte koji se ne odmiču dalje od razrade sedimenata nataloženih u datim terminima. Kada su te reči takve vrste da mogu proizvesti promenu u svetu izvan teksta, kada mogu doprineti nelagodnom i ponekad rizičnom procesu „drugačijeg mišljenja“ koje može da menja svet kakav nam je dat, onda je njihov naboj još snažniji. Kada reč probija tekst, angažujući mišljenje tako da se promeni i okvir u kojem je ono do tada bilo moguće i delovanje koje je ono do tada opertavalo, onda njena angažovana upotreba postaje od presudnog značaja. Najzad, to možda još i više važi za prevod, jer on taj angažman treba da izmesti, da mu omogući razumljivost na drugom mestu, to jest da mu pruži okolnost za drugačije, lokalno izražavanje, zadržavajući sedimente čitanja koji su već sadržani u izvornoj reči. Prevod tako postaje prilika za diseminaciju drugačijeg mišljenja, ali na način koji će nastojati da uvaži specifičnosti lokalnog izraza. Takođe, i po cenu „pogrešnosti“, i po cenu da

se odustane od nekih tačnijih prevoda (u slučaju *agency*, to bi možda bile reči agensnost ili dejstvenost), prevod treba da pronade formu u kojoj reč postaje potencijalno angažovana, u kojoj dobija mogućnost da izvodi promenu i u svetu izvan teksta koji je uokviruje.

Reference:

- Arendt, Hannah, 1998, *Human Condition*, Chicago: University of Chicago Press.
- Aristotel, 1988, *Metafizika*, prev. Tomislav Ladan, Globus, Zagreb.
- Batler, Džudit, 2007, Kontingentni temelji, u Linda Nikolson (ur.), *Feministička sporenja: filozofska razmena*, Beograd: Beogradski krug.
- Batler, Džudit, 2010, *Nevolja s rodom. Feminizam i subverzija identiteta*, Karpos: Loznica.
- Benjamin, Valter „Prevodiočev zadatak“, u Reč: časopis za književnost i kulturu, god. 5, br. 47/48, Beograd, Radio B92, 1998.
- Butler, Judith, 1986, Sex and Gender in Simone de Beauvoir's *Second Sex*, *Yale French Studies* 72, 35-49.
- Butler, Judith, 1988, Performative Acts and Gender Constitution: An Essay in Phenomenology and Feminist Theory, *Theatre Journal* 40(4), 519-531.
- Butler, Judith, 1996a, *Excitable Speech. A Politics of the Performative*, New York: Routledge.
- Butler, Judith, 1996b, *The Psychic Life of Power. Theories in Subjection*, Stanford: Stanford University Press.
- Butler, Judith, 2015, *Notes Toward a Performative Theory of Assembly*, Cambridge: Harvard University Press.
- Davidson, Donald, 1980, *Essays on Actions and Events*, Oxford: Clarendon Press.
- Dissanayake, Wimal, 1996, Agency and Cultural Understanding: Some Preliminary Remarks, u Dissanayake, Wimal (ed.), *Narratives of Agency. Self-Making in China, India and Japan*, University of Minnesota Press, Minneapolis and London.
- Foucault, Michel, 2002, The Subject and Power, u ed. James D. Faubion, *Power: The Essential Works of Michel Foucault 1954-1984*, 326-348.
- Fuko, Mišel, 2006, *Istorija seksualnosti I*, Loznica: Karpos.
- Mahmood, Saba, 2001, Feminist Theory, Embodiment, and the Docile Agent: Some Reflections on the Egyptian Islamic Revival, *Cultural Anthropology* 16(2): 202-236.
- Niče, Fridrih, 1990, *Genealogija morala*, Grafos: Beograd.
- Nikolson, Linda (ur.), *Feministička sporenja: filozofska razmena*, Beograd: Beogradski krug.
- Ristić, Dušan, 2015, *Značenja delanja. Sociološka analiza diskurzivnih praksi ideologije*. Doktorska disertacija. Univerzitet u Novom Sadu.
- Smith, Paul, 1988, *Discerning the Subject*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Zaharijević, Adriana and Predrag Krstić, 2017, „U čemu je vrlina kritike?“. In A. Zaharijević and P. Krstić (eds.), *Šta je kritika? Mišel Fuko/Džudit Batler*, Novi Sad i Beograd: Akademska knjiga i Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Zaharijević, Adriana, 2017, Angažman: misliti i delovati zajedno, u Zaharijević Adriana i Jelena Vasiljević (eds). *Angažman: Uvod u studije angažovanosti*, Akademska knjiga i IFDT: 17-33.